

ліричного сюжету відображено у стислій формі прикінцевого терцета-замка надскладної строфічної форми:

Постава вся – складала вищий спів,
 Хо́да і смі́х дзві́нкий – робили впливи,
 Я всі чу́ття – одні́й то́бі спалив.

Охоплений еротичною стихією платонічного змісту, М. Жук зробив кохану лейтмотивом ліричних переживань, вимагаючи здійснювати для неї жертвоприношення, обстоюючи принципи любові, показаної в небуденному висвітленні погляду чоловічої, патріархальної культури.

Література:

1. Деркачова О. Текст і канон: формальний аспект лірики Аркадія Казки / Ольга Деркачова. // Слово і Час. – 2003. – №8. – С. 73-79.

2. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / Авт.-укладач Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с. (Енциклопедія ерудита).

Стаття розкриває сюжетні лінії любовної драми в першому в українській ліриці венке сонетов Михаїла Жука.

Ключеві слова: сонет, венке сонетов, магістрал, ліричний герой, платонічна любов.

Л.П. Король

Запорізький національний університет

УДК 821.161.2: 82.311.1

ББК 83.3(4Укр)

Психологізм як один із засобів характеротворення постаті Тараса Шевченка в прозовій творчості Валентина Чемериса

Стаття присвячена художньому осмисленню постаті Тараса Шевченка в історичній прозі В. Чемериса. Розглядаються домінанти стилю письменника, особливості авторської реалізації історичної постаті та художнього образу-характеру Тараса Шевченка у призмі психологічної інтерпретації та джерел інтертекстуальності характеру головного героя. У роботі розглянуто основні положення літературно-критичних праць, присвячених дослідженню означених проблем.

Ключові слова: історична постать, характер, художній образ, історична проза, інтертекстуальність, психологізм, індивідуальний стиль.

The article deals with the artistic literary comprehension of the personality of Taras Chevchenko in the historical novel by Valentin Chemerys. The author considers the dominants of the writer's style, peculiarities of the author's realization of the historical personality and the literary image-character of Taras Chevchenko in the prism of psychological interpretation and the sources of intertextuality of the main character's nature. The main provisions of literary criticism, devoted to the study of indicated problems were considered in this paper.

Key words: *historical personality, character, literary image, historical prose, intertextuality, psychological insight, individual style.*
Artykuł poświęcony jest postaci Tarasa Szewczenki w historycznej prozie Walentego Czeremysa. Rozważane są dominanty stylu pisarza, osobliwości realizacji historycznej postaci i artystycznego obrazu Tarasa Szewczenki przez pryzmat psychologicznej interpretacji oraz źródeł intertekstualności charakteru głównego bohatera. Praca przedstawia najważniejsze tezy badań literacko-krytycznych poświęconych wyżej wymienionym problemom.

Постановка наукової проблеми. Специфіка історичної романистики спрямована на творення художніх моделей історичних осіб, їхніх індивідуальних і типових рис, внутрішнього світу людей у його розмаїтті, на інтерпретацію національного характеру як «сукупності психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті» [9, с. 414].

Творчість В. Чемериса відкриває перед дослідниками сьогодення широкі інтерпретаційні можливості. Аналіз роману В. Чемериса «Без права повернення» та повісті «Я любила Шевченка» переконує, що для його поетики характерні романтизація героїчної епохи, стриманість, уникнення сентиментальності, показ героїчного як буденного, виявлення авторського ставлення до подій і поведінки героїв, глибокий психологізм.

Питання психологізму ґрунтовно досліджується науковцями, зокрема Л. Виготським, Л. Гінзбург, Н. Зборовською, З. Кирилюком, Г. Ключеком, М. Кодаком, В. Макаровим та ін. Психологізм – це «оглиблене відображення психічних, душевних переживань людини в мистецтві» [4, с. 236]. Літературознавцями А. Єсіним, Л. Каневською, І. Ливицькою, В. Мацапурою, О. Січкарем виділено три групи форм психологізму: пряму (внутрішню, інтервентну), непрямую (зовнішню, екстервентну) та сумарно означальну.

Спроектувавши художню фантазію в площину психологізму, В. Чемерис змодлював динамічний, яскраво індивідуальний характер персонажа з реального життя. На світовідчутті письменника позначилася складна і суперечлива епоха, в якій виборювалася українська державність. У силовому полі романтизму В. Чемериса функціонують ідеалізований образ духовної України-держави та романтичний тип героя-борця, пророка. Маркерами романтичного письма поета можна вважати апологетизацію діяльної особистості, активне культивування історизму, естетизацію чину, динамічну напругу текстів, її високоемоційне звучання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Актуальність статті зумовлена потребою поглибленого вивчення літературного процесу з позицій художнього психологізму та принципів характеротворення, які в сучасному вітчизняному літературознавстві не стали предметом усебічного ґрунтовного дослідження. Зокрема поза увагою науковців досі залишалися деякі аспекти творчості Валентина Чемериса, незважаючи на те, що його твори, насичені філософським розумінням історичних подій, художнім домислом, фольклорними та фантастичними вкрапленнями, відіграли надзвичайно важливу роль у становленні вітчизняної історичної прози, збагатили художньо-естетичний потенціал української літератури ХХ ст. Творчий доробок письменника привертав увагу багатьох літературознавців, але їх дослідження мали переважно спорадичний характер. Основні акценти робили на висвітленні жанрових і стильових особливостей прози В. Чемериса в історичному контексті з урахуванням тогочасних реалій. Твори письменника можуть слугувати яскравою ілюстрацією глибокого внутрішнього аналізу, виробленої з роками системи засобів психологічного зображення та принципів характеротворення, які засвідчують, що художній психологізм є стильовою домінантою творчості В. Чемериса.

Потребує певного осмислення на основі здобутків сучасного літературознавства, психології та психоаналізу й постать прозаїка, адже формування його національної самосвідомості відбувалося під впливом культурно-історичного середовища з визріванням суспільно-історичних поглядів. Чітко окреслена

світоглядна позиція та життєвий досвід В. Чемериса зумовили особливе потрактування ним у прозі подій історичної минувшини, визначили ті вихідні положення, якими керувався автор при творенні художніх характерів.

Мета дослідження – з'ясувати особливості та засоби втілення художнього психологізму, проаналізувати принципи характеротворення в історичній прозі В. Чемериса. Досягнення поставленої мети передбачає виконання комплексу завдань: осмислити теоретичні аспекти проблеми художнього психологізму й основні етапи розвитку психологічного напрямку в літературознавстві; визначити форманти літературної творчості В. Чемериса; з'ясувати закономірності використання письменником психологічних засобів характеротворення.

В. Савченко, розглядаючи у книзі «Шлях у три покоління» творчість В. Чемериса, вдається до фіксації своїх вражень від його романів, повістей, оповідань, так і до філософських та морально-етичних узагальнень, викликаних їх прочитанням. Про твори В. Чемериса він пише: «Один із тих прозаїків, які не забувають про читача. Усі його твори позначені інтригою, насичені “цікавинками”, несподіваним ходом сюжету тощо. Його можна назвати “найпродуктивнішим прозаїком Придніпров'я і одним із найплодовитіших в Україні» [7].

Із приємністю відзначаємо, В. Чемерис належить до письменників України, які дедалі зацікавленіше вростають у гострі сучасні проблеми життя, явища і характери людей, подані мистецьки винахідливо, часто з позицій вічності, загальногуманістичних ідеалів.

В історичній повісті «Я любила Шевченка» В. Чемерис розкриває легендарну постать Тараса Шевченка в призмі стосунків із Варварою Репніною. В. Репніна, з якою звела доля Т. Шевченка, була людиною незвичайною. Її дитинство минуло в країнах західної Європи. Вона згадувала, як трирічною дитиною в Парижі гралася «з дітьми королів». У Швейцарії заприятелювала з письменником-моралістом Шарлем Ейнером.

В.О. Кравченко влучно зазначила: «згадуються слова, які стосуються всього життя Т. Шевченка: У житті бувають такі моменти, коли за збігу обставин, за волею провидіння і за сприяння багатьох людей з'являються в певному місці окремі знакові

особистості, щоб зробити свій вагомий внесок у поступальний рух свідомості людства. Більше того, цей збіг обставин і особистостей, місця і часу фіксує громадська думка словами мемуариста, в результаті чого такий збіг стає історичною віхою, що лишається в пам'яті людства надовго, а іноді й назавжди» [6, с. 128]. Ця ситуація склалася влітку 1843 року, коли Т. Шевченко познайомився з тридцятип'ятирічною Репніною, яка почувалася самотньою. Розумна княжна, нехтуючи плітками і забобонами, простягла поетові руку через соціальну безодню, що була між ними.

У листі до Шарля Ейнера вона писала: «...зовуть його Шевченком. Запам'ятайте це ім'я, дорогий учителю, воно належить до мого зоряного неба... Шевченко посів місце в моєму серці... я дуже люблю його і цілком йому довіряю. Коли я б бачила з його боку любов, я, можливо, відповіла б йому пристрасно...» [6, с. 128].

Т. Шевченко завжди ставився до неї з повагою, називав сестрою і до поеми «Тризна» написав присвяту «На пам'ять 9 ноября 1843 года княжне Варваре Николаевне Репниной»: «Для вас я радостно сложил / свои житейские оковы, / Священнодействовал я снова, / и слезы в звуки перелил» [12, с. 212].

Почуття В. Репніної до Т. Шевченка відбилися у повісті «Девочка», про яку авторка писала, що це майже точна історія її серця. Вона хотіла, щоб поет закохався в неї до безтями, щоб той підкорився їй як чоловік і як митець.

В. Репніній поет тактовно відповів запискою, у якій шанобливо поставився до душевного болю княжни, усвідомлюючи, що його талант дуже слабкий і не може виразити почуття, які оволоділи ним після прочитаного рукопису. В. Репніна поспішила завірити Т. Шевченка у своїй дружбі і попросила ставитись до неї, як до сестри. «Так буває, коли щирі поривання стримуються розумом, розсудливістю та ще й у поєднанні зі світським та релігійним табу» [6, с. 128].

Так розійшлися долі княжни і поета. У листах із заслання Т. Шевченко з приємністю згадував часи перебування в Яготині: «Я очень часто вспоминал Яготин и наши кроткие тихие беседы. Все дни моего пребывания корда-то в Яготине есть и будет для меня ряд прекрасных воспоминаний» [6, с. 128].

В. Чепіга відзначив, що писати про В. Чемериса «легко і... непросто. Легко – бо є про що, непросто – бо пише він надзвичайно

густо, копає, як мовиться, глибоко, перевертаючи родючі пласти, засіває свою ниву дорідним творчим зерном, що дає добрий літературний ужинок» [11, с. 152].

Л. Скорина засвідчує, що «внутрішній світ персонажів, що включає наміри, думки, усвідомлювані почуття, а також сферу несвідомого, відображається у художніх творах по-різному. Існують різні форми психологізму – явний, відкритий, “демонстративний” і неявний, “підтекстовий”, коли імпульси і почуття героїв лише вгадуються. Перша форма передбачає висвітлення характеру персонажа зсередини, шляхом безпосереднього пізнання його внутрішнього світу. Друга форма – зображення внутрішнього світу персонажа через зовнішні симптоми його вияву. До форм непрямого освоєння внутрішнього світу належать: риси зовнішності, пози, руки, жести, міміка, інтонації персонажів» [8, с. 110–111].

В. Чемерис показує через зовнішні форми: портрет-опис і враження характеристики образу Шевченка. А який же він тоді був, у 1843 році? Ось що свідчать очевидці. Афанасьєв-Чужбинський: «Середнього зросту, дебелий, на перший погляд, лице його здавалося звичайним, але очі світилися таким розумним і виразним світлом, що мимовільно я звернув на нього увагу... Тримався він у товаристві вільно, із тактом, ніколи не вживав тривіальних виразів...» [3, с. 12].

К. Юнге, дочка графа Ф. Толстого, віце-президента Академії мистецтв, відзначала, що спілкуючись з Шевченком, помітила його чемність, ввічливість, вишуканість манер, а це свідчення культурності, вихованості та інтелігентності.

Ще свідчення (Павло Загребельний): «Був середнього зросту, але міцної тілесної будови. Широкі плечі, широка талія й легка сутулість надавала його постаті того особливого характеру, що його росіяни називали “уголоватостью”...у рухах його не було гнучкості, граціозності. На смаглявому лиці знати було легкі сліди віспи. Був русувий. На перший погляд, обличчя його видавалося звичайним, але кожного, хто хоч трохи приглянувся до нього, чарували його невеликі, але виразисті сірі очі, що світилися незвичайним розумом і дивною добротою. Очима тими він підкорив собі вже не одне людське серце...» [3, с. 12].

А ось свідчення про неї: «Княжна Варвара Миколаївна, енергійна дівчиця зрілих років, що легко захоплюється, худа, тоненька, з великими, живими, вразливими очима... Добра, дотепна, мила, люб'язна, вона була провидінням бідних і нещасних, роздавала, що в неї було, і брала найактивнішу участь у долі всіх, хто звертався до неї за допомогою і порадою» [3, с. 12].

А. Єсін розрізняє ще один варіант передачі думок і почуттів персонажа у художньому творі – «сумарний», застосовуючи який, письменник тільки намічає ті процеси, які відбуваються у внутрішньому світі. Один і той самий психічний стан, на думку дослідника, можна відтворити з допомогою різних форм психологічного зображення. Кожна форма психологічного зображення має різні пізнавальні, зображальні можливості» [8, с. 111].

В історичному романі «Без права повернення» найпоширенішими інтертекстуальними елементами є цитати письменників, істориків, філософські сентенції. Вислови відомих людей уведені автором для підтвердження чи заперечення певної думки, частково для створення ефекту колажності, для підсилення чи умотивування певної інформації. «Тарас Шевченко, перебуваючи а Кос-Аралі, потай, бо ж йому це суворо заборонялося робити, – завершить поему “Заступила чорна хмара...”». Про несправедливо забутого вже тоді в Україні Петра Дорошенка, чий слід, здавалося, загубився в Московії» [10, с. 193]. А далі в поемі Т. Шевченка розповідається, як гетьмана Дорошенка «закували в кайдани, в Сосницю послали, а з Сосниці в Ярополче віку доживати». «Мов орел той приборканий, / Без крил та без волі, / ... І забули в Україні / Славного гетьмана» [10, с. 194]. «Шевченко молив: “Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю! І досі молить нас, і досі нас благає, а ми все не вкупі. Невже й справді дивний ми народ, українці?” ... Але, як писав ще славетний чоловік чарівної правнучки Петра Дорошенка: Были бы мы живы: будем когда-нибудь и веселы» [10, с. 219].

В. Чемерис у романі «Без права повернення» зауважує: «скільки в Україні Шевченків – було і є, – а Шевченко в Україні один. І з гетьманами не густо. ... Третім у цім списку славетних після Богдана Хмельницького, Івана Виговського, але перед Іваном Мазепою, іде він – Петро Дорофійович Дорошенко. Чотири за 116

років» [10, с. 207]. Протягом усього роману письменник звертається до творів Т. Шевченка.

Думки відомих людей є важливим засобом організації художнього простору. М. Гловінський зауважує: «Інтертекстуальне посилання – це завжди навмисне посилання, тобто запроваджене свідомо (хоча ступінь цього усвідомлення може бути різним), адресоване до читача, який повинен відчутти, що з тих чи інших причин автор говорить у даному фрагменті свого твору чужими словами» [4, с. 294]. Отже, функція цитати як одного з провідних інтертекстуальних засобів не зводиться виключно до відтворення чужої думки, вона – єдина ланка свідомості автора, читача і героя.

Аналогічну роль у романі «Без права повернення» виконують і філософські сентенції. Вони організовують авторську думку, посилюючи семантику висловленого, увиразнюючи філософське звучання твору. Здебільшого вони характеризуються причинно-наслідковою спрямованістю та мають дещо моралізаторський відтінок і виконують роль підсумку, наголошуючи на змісті наратованого. Вкраплення в історичному романі цитат із творів Тараса Шевченка і трансформованих філософських сентенцій висловлювання головного героя сприяють художньому розгортанню життєвої філософії персонажа, містять інформацію про характер, світогляд, орієнтири і цінності: «Хотілося б (та й то для того, / Щоб не робили москалі / Труни із дерева чужого), / Аби хоч крихітку землі / Из-за Дніпра мого святого / Святії вітри принесли... / Та й більш нічого! Лунали ці слова Тараса Шевченка, як висипали на могилу Дорошенка землю батьківщини, милої його серцю отчизни України.» [10, с. 201–202].

Вищезазначені інтертекстуальні конструкції доцільно потрактовувати як видимі, легко вловимі одиниці тексту, що без особливих проблем зчитуються з контексту твору. Існує ще й «анонімне, невловиме цитування» (Ю. Ковалів), що вимагає «особливої культурної компетенції, як того вимагає постмодерністська паралітература, в якій матеріал більше не цитують, але вводять у субстанцію тексту з відкритою, переважно карнавальною структурою мови» [5, с. 403]. Така інтертекстуальність передбачає наявність певної літературознавчої підготовки, високого рівня обізнаності з різного роду мистецькими

творами, а також освіченості автора та реципієнта. Як правило, невловима присутність «тексту в тексті» по-особливому взаємодіє з авторським текстом, із іншими цитатами, вступає в полідіалогічність із загальним контекстом, витворюючи різні мистецькі коди.

Сучасне літературознавство трактує новелу, повість, роман як відкриті текстові структури, що передбачають різноманітні жанрові дифузії, формуючи архітекстуальні відношення. Вставні цитати – важливі елементи внутрішньотекстової композиції роману, засіб формування часопросторового континууму. Ці цитати з творів Т. Шевченка варто трактувати як відносно самостійні за темою та сюжетом розповіді, що увиразнюють авторську концепцію героя, не вповні означену впродовж основної оповіді. Отже, вставні цитати покликані активізувати увагу реципієнта, увиразнити ідею твору, сприяти жанровим дифузій текст, не порушуючи основної наративної стратегії твору.

В. Чемерис, здається, знає кожне Слово, що варте уваги, кимсь написане і вчора, і сьогодні. Має незаперечний смак, феноменальну пам'ять, аналітичний розум, вирізняється «глибиною вивчення фактографічного матеріалу» [11, с. 154] і вишуканою стилістикою.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, літературний характер твориться відповідно до творчих принципів письменника, визначених відповідним етапом розвитку літератури, особливостями творчої індивідуальності, талантом письменника, його естетичними вподобаннями та іншими чинниками. Поняття «характер» у різні часи тлумачилося науковцями по-різному: «форма взаємовідносин героя та автора» (М. Бахтін), «результат художнього пізнання та його інструмент», «різновид літературного образу» (С. Бочаров), «сукупність властивих даних особі схильностей» (О. Білецький), «тип людської поведінки» (Л. Тимофеев), «діалектична єдність загального і конкретного» (Б. Буряк), «динамічна багатопланова система» (Л. Гінзбург), «каркас особистості» (В. Фашенко), «конкретна сукупність душевних рис» (О. Галич), «основа образу літературного героя» (З. Кирилук), «особа, що самовизначається» (Н. Тамарченко).

На нашу думку, залежно від повноти зображення характеру можна виділяти такі модифікації персонажа: власне персонаж,

герой, характер, тип тощо. При цьому не варто ототожнювати героя, апріорі наділеного моральними чеснотами та універсального за значенням персонажа, позбавленого такого емоційно-експресивного забарвлення. Серед формантів творчості письменника акцентуємо увагу на історичному досвіді предків і власному життєвому досвіді, надзвичайній працелюбності, завзятості та письменницькому таланті В. Чемериса. Психологізм є найпродуктивнішим у розкритті внутрішнього світу персонажів у прозі письменника.

Валентин Чемерис на видноті часу, читачів, на бистрині доби, він у дорозі-розгоні до нових книг, до вимогливих поціновувачів. Із думою про обнадійливо-втішне і болюче, високе і смішне, заповітне і жалюгідно суєтне, про любов і ненависть. Літературна творчість В. Чемериса потребує сучасної інтерпретації й залишає науковий простір для подальшого дослідження специфіки художнього психологізму.

Література

1. Астрахан Н. І. Буття літературного твору: Аналітичне та інтерпретаційне моделювання: монографія / Н. І. Астрахан. – К.: Академвидав, 2014. – 432 с.
2. Білоус П. Теорія літератури: навч. посіб. / Петро Білоус. – К.: Академвидав, 2013. – 328 с.
3. Варвара Репніна і Шевченко 1999: Я любила Шевченка. Фрагменти з повісті Валентина Чемериса / За сторінками нового журналу // Освіта України. – 1999. – № 9–10. – 3–10 бер. – С. 12–13.
4. Гловінський М. Інтертекстуальність // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакули; за заг. ред. В. Моренця; пер. С. Яковенка. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 284 – 308.
5. Ковалів Ю.І. Абетка дисертанта: Методологічні принципи написання дисертації: посібник / Ю.І. Ковалів. – К.: Твім інтер, 2009. – 460 с.
6. Кравченко В.О., Єременко О.Р. Історія української літератури першої половини ХІХ століття: навчальний посібник / В.О. Кравченко, О.Р. Єременко. – Запоріжжя: Видавництво Запорізького національного університету, 2008. – 224 с.
7. Савченко В. Шлях у три покоління: Есе: Творчі здобутки майстрів прози Дніпропетровщини // Антологія прози Придніпров'я / За ред. В. Савченка. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2005. – Режим доступу: <http://filosof-50.ucoz.ru/publ/3-1-0-76>.

8. Скорина Л.В. Аналіз художнього твору: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей (філологія, літературна творчість, журналістика) / Л.В. Скорина. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 424 с.

9. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

10. Чемерис В. Генерали імперії: Історичні романи / Валентин Чемерис. – Харків: Фоліо, 2008. – 380 с.

11. Чепіга В. Убивство на хуторі біля Диканьки / Володимир Чепіга // Вітчизна. – 2003. – № 11 – 12. – С. 152 – 155.

12. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Г. Шевченко; упоряд. та комент. С. А. Гальченка; перед. І. М. Дзюби. – Харків, 2012. – 960 с.

Косінова О.М., канд. філол. наук (Херсон)

ББК 83. 3 (4 УКР)

УДК 821.2

Принципи музичної композиції у творах П.Тичини

У статті розглядаються синтетичні особливості поетичного доробку Павла Тичини, зокрема використання у творах автора принципів музичної композиції «allegro», «варіаційність», «adagio», «григоріанський хорал» тощо. Увага акцентується на застосуванні Тичиною принципу антифонного співу.

Ключові слова: поезія, «allegro», «варіаційність», «adagio», «григоріанський хорал», «вертикальні ходи», антифон.

The article deals with synthetic features poetic works of Paul Tychna, particularly in the works of the author's use of the principles of musical composition «allegro», «variatsiynist», «adagio», «Gregorian chant» and so on. Attention is focused on the use of antiphonal singing Tychna elements.

Tags: poetry, «allegro», «adagio», «variatsiynist», «Gregorian chant», «vertical moves», antiphon.

У своїй творчості Павло Тичина – справжній фахівець літературного та музичного мистецтв – здійснював